

Формування готовності педагогів до впровадження інклюзивного навчання

Розкрито особливості підготовки педагогів до впровадження інклюзивного навчання в умовах реформування освіти.

Ключові слова: інклюзивне навчання, готовність педагога, готовність до змін, інноваційні технології, освітнє середовище, професійний розвиток, реформування освіти.

Vitiuk V. V. Formation of Teachers' Readiness for Implementation Inclusive Education.

The peculiarities of teacher training for implementation inclusive education in the context of education reform are revealed.

Key words: inclusive education, teacher's readiness, readiness for change, innovative technologies, educational environment, professional development, education reform.

Постановка проблеми. Сучасні моделі організації освітнього простору взагалі та навчання зокрема потребують не лише спеціально організованого освітнього середовища, але й спеціальної підготовки педагогів до роботи в умовах інклюзивного навчання. Адже сьогодні відкрилися нові перспективи для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, важливу роль в яких відіграє саме педагог.

Вимоги до діяльності педагога, його професійного розвитку зумовлені процесами модернізації освіти, впровадженням компетентнісної моделі освітньої діяльності, педагогіки партнерства, орієнтацією на нові стандарти й результати навчання. Все це вимагає перегляду традиційних уявлень про роль учителя, особливо в умовах інклюзивної освіти. Адже інклюзивна освіта – це розширення участі дітей з особливостями психофізичного розвитку в освітньому процесі.

Відповідно до Концепції громадянської освіти та виховання, результатом успішної соціалізації дитини можна вважати її готовність до виконання соціальних ролей:

- Я – успішний учень, у дорослому житті – успішний працівник;
- Я – система громадянських компетентностей, у дорослому житті – свідомий громадянин;
- Я – система ціннісних ставлень, у дорослому житті – успішний сім'янин.

Першочергове завдання закладу освіти – створення такого освітнього простору, у якому особистість із раннього дитинства усвідомлювала б свою суспільну значущість і через систему ціннісних ставлень набувала досвіду взаємодії з соціумом. Реалізація цього завдання вимагає від педагогів нових підходів до процесу соціалізації дітей та учнівської молоді, яку може забезпечувати інклюзивна освіта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд наукової літератури з цієї проблеми свідчить, що питання підготовки сучасного вчителя до роботи з дітьми, які мають особливі освітні потреби,

висвітлено у працях вітчизняних і зарубіжних науковців, у галузі корекційної педагогіки, зокрема, Є. Агафонові, М. Алексеевої, С. Альохіної, В. Бондаря, М. Гордона, Л. Гречко, І. Денисової, І. Демченко, Л. Журавльова, В. Зарецького, В. Засенка, А. Колупаєвої, О. Кутевої, О. Леханової, О. Мартинчук, С. Митник, Н. Назарової, В. Поникарової, Н. Попової, Л. Савчук, Т. Сак, В. Синьова, Є. Синьова, О. Суворова, О. Таранченка, В. Тарасун, В. Тищенко, О. Хохліної, А. Шевцова, А. Шеманова, О. Ямбург, Л. Яценюк та ін.

Вітчизняні спеціалісти (В. Бондар, Л. Будяк, А. Колупаєва, Ю. Найда, Т. Сак, М. Сварник, В. Синьов та ін.) обґрунтовують інклюзивну освіту як процес розвитку загальної освіти, що передбачає її доступність для всіх дітей – і з психофізичними вадами, і їх здорових однолітків.

Значна частина дослідників педагогічної праці звертає увагу на проблеми розвитку особистості педагогів взагалі та професійного розвитку, зокрема. С. Вершловський, С. Змеєв, Л. Набока, В. Олійник, О. Пехота, Н. Протасова, В. Пуцов, Т. Сорочан та ін. розглядають андрагогіку як науку про освіту дорослих, яка навчає людину з базовою освітою швидко адаптуватися до всіх суспільних перетворень, змін на ринку праці та освітніх трансформацій, сприяє її професійному зростанню у процесі підвищення кваліфікації, забезпечує різні шляхи самовдосконалення і самоосвіти фахівця, керує виховними процесами, що впливають на рівень її загальної та професійної культури.

Мета статті – охарактеризувати та проаналізувати особливості готовності педагогів до впровадження інклюзивного навчання в умовах реформування освіти.

Виклад основного матеріалу. Реформування освітньої галузі передбачає створення умов для особистісного розвитку та самореалізації кожного громадянина України. Важлива увага приділяється соціалізації та особистісному розвитку дітей. Ефективна організація освітнього процесу в сучасному навчальному закладі багато в чому залежить саме

від особистості педагога. Інклюзивна освіта має на меті зміни в підходах до роботи з дітьми, до культури взаємин, до власного ставлення, до роботи в нових умовах тощо.

Мова йде про такий підхід до процесу підготовки педагогічних кадрів, який зміг би забезпечити інтеграцію професійного й особистісного в їх діяльності. Знання теорії предмета і технологій навчання та виховання лише тоді ефективно працюють у практиці, коли вони зливаються з почуттям і прагненням педагога, з його переконаннями, з любов'ю до дітей, отриманням особистого задоволення їх успіхами. Професійні вимоги за таких умов перетворюються на особистісні якості педагога. Важливо, щоб кожний освітянин міг найглибше розкрити свої особисті якості, здібності й таланти, набути навички вмілого використання своїх можливостей, виявляти ініціативу та творчий пошук, критично переосмислювати свій досвід у світлі досягнень науки.

В умовах реформування освіти відбуваються якісні зміни пріоритетів і цінностей у суспільній свідомості, що не могло не вплинути на роботу педагогів у цілому. Сьогодні постає потреба у формуванні особистості, здатної не тільки адаптувати загальнолюдські цінності, але і формувати власні ціннісні орієнтири. Педагог є головною дійовою особою будь-яких освітянських перетворень, які вимагають переорієнтації його діяльності на нові педагогічні цінності. Важливе місце в освітньому процесі навчального закладу належить саме особистості педагога, його комунікативним умінням, здатності встановлювати діалог з учнями, розуміти й адекватно сприймати світ іншого – не підлеглого, а партнера, «колеги» у складному мистецтві навчання.

Важливим аспектом готовності педагогів до роботи в умовах інклюзивного навчання є постійний професійний розвиток. У моделі професійного розвитку вчитель характеризується здатністю вийти за межі безперервної щоденної педагогічної практики та побачити свою професійну діяльність у цілому. Цей прорив дозволяє йому стати повноцінним автором, господарем свого теперішнього і майбутнього, внутрішньо приймати, усвідомлювати й оцінювати труднощі та протиріччя педагогічного процесу, самостійно і конструктивно вирішувати їх відповідно до своїх ціннісних орієнтацій, розглядати труднощі як стимул подальшого розвитку, як переборення власних обмежень. Усвідомлення педагогом своїх потенційних можливостей, перспективи особистості й професійного росту спонукають до постійного експериментування, який розуміється як пошук, творчість, можливість вибору. Вирішальним елементом даної ситуації професійного розвитку є можливість і необхідність робити вибір, отже відчувати свою свободу, з однієї сторони, і відповідальність за все, що відбувається і відбуватиметься, – з іншої.

Професійний розвиток пов'язаний з особистим розвитком людини і є одним із його елементів. Його можна описати в трьох категоріях:

– розвиток як кількісне збільшення певних властивостей (наприклад, здобуття нових знань та вмінь);

– розвиток як досягнення стандартів (існує бажаний кінцевий стан, на який спрямовується процес змін);

– розвиток як спрямованість на якісні зміни (процес змін проходить від «гіршого» до «кращого» стану, наприклад, збільшення ефективності діяльності, краща організація роботи).

Ефективність функціонування системи освіти значною мірою залежить від кваліфікованих педагогічних кадрів. А одним із найважливіших стратегічних завдань на сьогоднішньому етапі реформування освіти України є забезпечення якості підготовки спеціалістів на рівні міжнародних стандартів. Розв'язання цього завдання можливе за умови зміни педагогічних методик та впровадження інноваційних технологій навчання. На особливу увагу заслуговують питання інноваційної діяльності, творчого пошуку навчальних закладів, які готові до впровадження змін.

Викликами для сучасних педагогів є: постійне ускладнення змісту освіти, гарантування високого рівня освітніх стандартів; ускладнення проблем виховання; безперервне оволодіння прогресивними технологіями навчання й виховання; розв'язання складних професійно-педагогічних проблем, які вимагають інтеграції знань, практичних умінь і навичок; робота в єдиному інформаційному середовищі, що передбачає раціональне використання інформаційних технологій в освітньому процесі.

Інновації в освіті, як і будь-які інші нововведення, породжують проблеми: поєднання інноваційних програм з існуючими державними програмами виховання і навчання, співіснування різних педагогічних концепцій, невідповідність освітніх закладів вимогам батьків, потребу в нових методичних розробках, новому педагогові-новаторі тощо. З іншого боку, існує проблема пристосування нововведення до нових умов, яка пов'язана з тим, що в діяльності педагога нерідко виникає необхідність переносу педагогічних технологій, змісту навчання й виховання з інших галузей або концепцій, розроблених у минулому.

Виходячи із цього, готовність розглядається як внутрішня сила, яка формує інноваційну позицію педагога. Це складне інтегративне утворення, що включає мотиваційний, емоційно-вольовий, пізнавальний компоненти. Кожний компонент готовності до інноваційної діяльності характеризується певними особливостями, які виявляються на стадії підготовки, «настроювання» на перетворюючу діяльність. Особливу роль у цьому відіграє позитивна мотивація до інноваційної діяльності, яка проявляється через задоволення особистісних і професійних потреб педагога.

Механізм виникнення готовності освітянина до інноваційної діяльності та умови, в яких цей механізм може функціонувати, неможливо уявити без осмислення психологічних бар'єрів, звичних способів вирішення професійного завдання, свого уявлення про способи виконання діяльності. В основі багатьох причин неприйняття педагогічних інновацій лежить одна – опір особистості педагога, знеціненню власної «Я»-концепції.

Упровадження нової ідеї, проекту або технології часто наштовкується на різні перешкоди, які названо антиінноваційними бар'єрами. Антиінноваційні бар'єри – зовнішні або внутрішні перешкоди, які заважають здійсненню інноваційної діяльності.

До зовнішніх бар'єрів належать:

- соціальні (несумісність нового з наявним досвідом і цінностями, прийнятими в суспільстві; стереотипи мислення педагогічного співтовариства);
- організаційні (протидія керівних органів освіти втіленню нововведень; відсутність координаційних центрів розроблення та впровадження педагогічних інновацій);

- методичні (брак методичного забезпечення нововведення, недостатня поінформованість у галузі педагогічної інноватики);

- матеріально-технічні (навантаження педагогів, побутові умови, рівень заробітної платні).

До внутрішніх бар'єрів належать психологічні (особистісні), які приховують глибинні особистісно-професійні проблеми.

Психологічні бар'єри – психічні стани, що виявляються в неадекватній пасивності педагога, яка заважає здійснювати інноваційну діяльність.

Опір нововведенням є поширеним явищем. Він може поставати як пряма відмова від участі в інноваційній діяльності, імітація активності з одночасною демонстрацією того, що нововведення не дає позитивних результатів, тощо.

Часто на шляху нового стає консервативний і невіддатливий до новацій досвід роботи. Певні проблеми щодо цього пов'язані з особливостями мислення багатьох педагогів, які орієнтуються на здоровий глузд і побутові уявлення про свою професійну діяльність. Ці уявлення зводяться до висновку, що педагог повинен добре знати свою справу, а все інше – зайве. Заважають інноваціям застарілі, консервативні інструкції, розпорядження і накази, намагання органів управління освітою все зарегламентувати, карати за будь-які відхилення. Щоб подолати всі ці бар'єри, педагог нерідко повинен не тільки виносити, осмислити, обґрунтувати інноваційну ідею, а й виявити громадянську мужність під час її реалізації.

Психологічні бар'єри виникають за необхідності вийти за межі звичних способів розв'язання професійного завдання, надати перевагу іншій точці зору. Вони постають як внутрішні перепони (небажання, боязнь, невпевненість тощо), що заважають людині виконувати певну дію.

Труднощі педагогів під час становлення готовності до впровадження інклюзивного навчання такі: недостатня поінформованість, невластивий перебіг інформації, комунікаційні бар'єри; відсутність загального критерію системи цінностей; відсутність загального усвідомлення наявності проблем; почуття загрози, невпевненість, занижене почуття власної цінності; недостатня довіра до ініціаторів змін; натиск на швидке впровадження змін.

Перемогти супротив можна через: роз'яснення і спілкування; залучення до участі й заохочення;

підтримка осіб, які сприймають зміни; обговорення і погодження; включення противників змін у різні сфери діяльності й вирішення; явний або прихований примус.

Інноваційна педагогіка допомагає глибше розуміти завдання сучасного закладу освіти, які полягають у тому, щоб синтезувати в підростаючій людині прагнення до навчання, до здобуття знань у різних видах діяльності, забезпечити розвиток особистості ерудованої, соціально активної, з розвинутим мисленням, спроможної самостійно, активно і творчо вирішувати поставлені перед нею практичні завдання.

Немає потреби надміру переконувати, що попри вільний доступ до інформаційних ресурсів сучасний педагог потребує дієвого партнерства, якісного модераторства, ефективного управління та патронажу процесу професійного розвитку, саморозвитку і самовдосконалення.

Цілеспрямована робота щодо професійного розвитку педагогів забезпечує такі позитивні зміни:

- підвищуються загальнопедагогічні та спеціальні знання і вміння педагога, відбувається їх актуалізація;
- відбуваються зрушення в особистісному компоненті – мотивації професійної освіти та самоосвіти;
- виникає адекватна самооцінка педагогом своєї професійної компетентності та особистісних якостей;
- розкриваються творчі можливості педагогів, що відображається у їхній практичній діяльності;
- розширюється загальна культура педагогів.

В умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» важливого значення набуває інноваційна діяльність навчальних закладів, яка характеризується системним експериментуванням, апробацією та застосуванням інновацій в освітньому процесі.

Зусилля всіх освітян сьогодні спрямовано на удосконалення якості освіти, підвищення престижу професії вчителя. Ключовим питанням поліпшення якості освіти є впровадження ефективних змін у навчальних закладах, реалізувати які може лише компетентний педагог, котрий готовий до змін, прагне постійно вдосконалюватися, працює над професійним розвитком.

До особистості педагога ставиться ряд серйозних вимог. Серед них можна виділити найголовніші, без яких неможливо стати висококваліфікованим вчителем і вихователем, та другорядні, відповідність яким не є обов'язковою для педагога, але робить його особистістю, яка здатна найкраще навчати й виховувати іншу особистість.

Головними і постійними вимогами, що ставляться до педагога, є любов до роботи з дітьми, до педагогічної діяльності, наявність спеціальних знань у тій області, в якій він навчає дітей, широка ерудиція, педагогічна інтуїція, високорозвинутий інтелект, високий рівень загальної культури і моралі, професійне володіння різноманітними методами навчання й виховання дітей. Без цих перерахованих факторів успішна педагогічна робота неможлива. Всі ці властивості не є вродженими. Вони набуваються систематичною і наполегливою працею, великою роботою педагога над собою.

Другорядними, але відносно стабільними вимогами, що ставляться до педагога, є комунікабельність, артистизм, почуття гумору та інші.

Головні й другорядні педагогічні якості складають індивідуальність педагога, внаслідок якої кожний хороший учитель є унікальною і своєрідною особистістю. Для того, щоб виховати особистість, сам педагог повинен володіти незалежністю, грамотністю, ініціативністю, самостійністю та багатьма іншими якостями, систематично розвиваючи їх у себе.

Діяльність справжнього професіонала включає в себе і компоненти наукової компетентності, і прояв різноманітних чеснот. Учитель-професіонал, який виконує обов'язок добровільно й усвідомлено, на відміну від учителя – транслятора знань, який механічно виконує обов'язки, засвоює реальність морально-етичного знання і відстоює цінність своєї професії.

Специфіка педагогічної діяльності, як ми вже зазначали, ставить до педагога ряд вимог до його особистості, які в педагогічній науці визначаються як професійно значимі особистісні якості. Останні характеризують інтелектуальну й емоційно-вольову сторони, суттєво впливають на результат професійно-педагогічної діяльності, визначають індивідуальний стиль педагога.

Професійно важливі якості педагога, необхідні для спілкування з аудиторією:

- Інтерес до людей і до роботи з ними, наявність потреби і вміння спілкуватися, товариськість, комунікативні властивості.
- Здатність до емоційної емпатії і розуміння людей.
- Гнучкість, оперативно-творче мислення, яке забезпечує вміння швидко і правильно орієнтуватися в умовах, що змінюються, швидко приймати словесну дію залежно від ситуації спілкування, індивідуальних особливостей учнів.
- Уміння відчувати і підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні.
- Вміння управляти собою: психічним станом, тілом, голосом, мімікою, настроєм, думками, почуттями.
- Здатність до спонтанності (непідготовленої комунікації).
- Вміння прогнозувати можливі педагогічні ситуації, наслідки своєї дії.

– Хороші вербальні здібності: культура, розвиток мовлення, багатий лексичний запас, правильний добір засобів.

- Володіння мистецтвом педагогічних переживань.
- Здатність до педагогічної імпровізації.

Педагогічна позиція вчителя – це складне особистісне утворення, яке формується під впливом зовнішнього середовища й виявляється в його ставленні до різних аспектів фахової діяльності. Така позиція є результатом перетворення зовнішніх вимог до стану сформованості професійно-особистісних якостей, цінностей, знань і вмінь фахівця на його внутрішні вимоги до власного професійного зростання.

Таким чином, ефективність професійної діяльності педагога залежить не тільки від рівня підготовки фахівця, його знань і досвіду, а й особистісних характеристик, якостей, ціннісних орієнтацій, які є основою для успішної педагогічної діяльності.

Висновки. Нова українська школа неможлива без нового освітнього середовища. Педагоги є невід'ємним його компонентом, необхідним для функціонування освіти. Розвиток педагогічної освіти передбачає її випереджальну модернізацію для підготовки педпрацівників нової генерації та забезпечення умов для становлення і розвитку сучасних моделей професійного й особистісного розвитку освітан.

Сучасний педагог має виступати не стільки джерелом знань та контролюючим суб'єктом, скільки організатором самостійної активної пізнавальної діяльності учнів, їхнім консультантом і помічником. Потреба в оновленні освіти спричинила появу і поширення великої кількості нових підходів до організації освітнього процесу, методів та технологій навчання.

Важливим завданням в умовах реформування освітньої галузі є реалізація умов для підвищення готовності педагогів до впровадження інклюзивного навчання. Ефективне інклюзивне навчання можливе лише за умови спеціальної підготовки та постійного підвищення кваліфікації педагогів. Метою такої підготовки є оволодіння основними методиками, засобами та прийомами навчання, які використовуються в інклюзивному середовищі.

Література

1. Андрущенко В. Основні напрями оптимізації взаємодії практики і освіти в сучасному українському соціумі. *Вища освіта України*. 2017. № 4. С. 5–11.
2. Алехина С. В. Готовність педагогов как основной фактор успешности инклюзивного процесса в образовании. *Психологическая наука и образование*. 2011. № 1. С. 31–54.
3. Віток В. В. Готовність педагогів до змін в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа». *Пед. пошук*. 2017. № 2. С. 3–6.
4. Гаяш О. В. Співпраця фахівців в інклюзивному навчанні як необхідна передумова забезпечення корекційної спрямованості педагогічної роботи. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. пр.* 2015. № 12 (14). С. 99–113.
5. Інклюзивне навчання в закладах загальної середньої освіти: керівництво для тренерів: навч.-метод. посіб. Київ, 2018. 174 с.
6. Кузава І. Б. Інклюзивна освіта дошкільників, які потребують корекції психофізичного розвитку: теорія і методика: монографія. Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2013. 292 с.
7. Культура цільового управління в національній системі освіти: гуманістичний контекст: кол. моногр. / О. Л. Ануфрієва, Т. І. Бурлаєнко, Г. А. Дмитренко [та ін.]; за заг. ред. Г. А. Дмитренка, В. В. Олійника. Луцьк: Вежа-Друк, 2017. 412 с.
8. Ляшенко О. І., Мальований Ю. І. На шляху до нової української школи: концептуальні засади і виклики. *Педагогіка і психологія*. 2017. № 3. С. 5–12.
9. Сорочан Т. М. Методологія змін у системі післядипломної педагогічної освіти. *Педагогіка і психологія*. 2016. № 4 (93). С. 24 – 31.
10. Шевців З. М. Професійна підготовка майбутніх учителів початкової школи до роботи в інклюзивному середовищі загальноосвітнього навчального закладу: монографія. Київ: Центр учбової л-ри, 2017. 384 с.